

Recenze a anotace

Catherine CUSSET, No Tomorrow. *The Ethics of Pleasure in the French Enlightenment*, Charlottesville – London: University Press of Virginia 1999, 208 s.

Textů, díky kterým už je nám jasné, že francouzské libertinství může být vším, jenom ne synonymem pro nějaký animální erotismus, vznikla v poslední době už celá řada. Kniha Catherine Cussetové nicméně čtenáře do libertinského literárního světa uvádí s elegancí a erudovaností, s jakou se nesetkáváme každý den. Sám podtitul její knihy není samozřejmý: autorka neváhá mluvit o etice slasti a nikoli náhodou již na s. 2 cituje onu pasáž z Barthesovy *Rozkoše z textu*, kde se Barthes pokouší valorizovat – zpravidla opomíjenou – rozkoš a slast oproti „vznešeným“ hodnotám typu Pravdy, Pokroku, ale také Touhy s jejími negativistickými konotacemi. Cílem je ukázat, že libertinství, v němž se pochopitelně položky slasti a rozkoše stávají zcela ústředními, není nijak prosto etické dimenze a – což se jeví jako nevyhnutelný důsledek takového tvrzení –, že o „pravdě“ je možné a snad i nutné uvažovat jinak než v tradičních termínech: „Může-li být etika definována jak jako věda o morálce, tak jako umění vést vlastní duši, je namístě mluvit o *etice slasti*, neboť libertinští spisovatelé využívají kritické pozorování lidské reality, aby nás naučili být upřímnější k nám samým a v důsledku toho i k druhému.“ (s. 5) Nekonečné exkursy do problematiky morálky, které jsou v libertinských textech všudypřítomné, už samy o sobě jasně dokládají, nakolik je takové tvrzení oprávněné. Je nicméně třeba nezůstat u tak obecné teze a pokusit se zviditelnit některé obecné principy, jimiž se tato etika řídí.

Už na první pohled je zřejmé, že tato etika – jež je v libertinských textech na rozdíl od pojednání filosofických takřkajíc inscenována *in concreto* – nějak souvisí s časem. Na jedné straně, jak se zdá, se jedná o okamžik: plnost slasti charakterizuje libertinskou morálku mnohem patřičněji než pojem touhy, který konotuje chybění a negaci (v tomto smyslu je citát z Barthesa mnohem víc než jen ornament). Catherine Cusset tuto dimenzi časovosti charakterizuje výrazem, se kterým se často setkáme u Crébillona, ale i celé řady dalších autorů: jde o *occasion*, o moment „odříznutý“ od minulosti i budoucnosti, který vyznačuje narušení plynulého časového toku. Libertinská existence je – nakolik je to možné – právě sousledností takovýchto příležitostí. Na druhou stranu nám ale nemůže uniknout, že tato časovost má svou neodmyslitelnou odvrácenou stranu: je to staré téma *vanitas*, které vymezuje čas jako proces upadání a degradace. Je to ostatně právě *vanité*, kterou markýza de Merteuil vytýká Valmontovi v *Nebezpečných známostech*, ve slavném dopise č. 145. Tímto rozměrem se potom libertini stýkají s moralisty typu La Rochefoucaulda nebo La Bruyèra. Libertinská literatura se, co se týče jejího morálního rozměru, bude situovat právě sem: na rozhraní mezi příběhem o „pádu“ a mezi zdánlivě frivolní oslavou okamžiku, jakéhosi *hic et nunc* odděleného od minulosti i budoucnosti.

Následující kapitoly mají být analýzou této ambivalentní etiky na konkrétních případech. Autorka se poměrně moudře vyhýbá nejslavnějším a nejčastěji interpretovaným libertinským textům (*Nebezpečným známostem* není věnována samostatná kapitola, přestože v textu jsou jako reference neustále přítomny, a stejně tak se samostatným tématem nestává ani Sade – tato absence je zase dostatečně ospravedlněna jeho výjimečným postavením v rámci samotného libertinského diskursu) a věnuje se literárním dílům méně známým, zato však typičtějším. Zde se pozastavíme jen u některých z nich.

Interpretace Prévostovy *Manon Lescaut*, jak ji předkládá Catherine Cusset, je založena na neustálém prolínání několika výkladových rejstříků. Na jedné straně je zde sama

postava Manon, kterou Cusset interpretuje jako samo ztělesnění slasti se všemi jejími nejednoznačnostmi – kompatibilita materiální rozkoše a skutečné lásky, nestálosti a věrnosti... Zkrátka a dobře, Manon je právě tou postavou, která „uniká binárním termínům a dichotomickým hodnotám, které určují celou strukturu zápletky“ (s. 48). Právě touto ambiguitou se liší od ženských postav ze středověkých romancí, pikareskních románů atd., ale i od ženských postav z ostatních románů Prévostových. Na základě této živoucí kontradikce se komplikuje i samotné sdělení, které nám Prévostova kniha předkládá – ústředním konfliktem, kolem kterého je narace vystavěna, není jen konflikt mezi láskou a společenským kódem, jak se zpravidla tvrdí, nýbrž konflikt mezi samotnou Manon a rytířem des Grieux, jenž není ničím menším než sporem mezi slastí a láskou. Jestliže slast, kterou ztělesňuje Manon, se váže na materiální prostředky, jakými je například změna místa, láska, kterou pocituje des Grieux, je vnitřním pohybem, nad nímž on sám nemá žádnou racionální kontrolu (francouzský výraz *le transport* je v Prévostově textu jedním z nejpoužívanějších). Cusset neváhá označit rozpor mezi des Grieuxovou vášní a Manoninou inklinací ke slasti za „ontologickou neslučitelnost“ (s. 58). S trochou nadsázky by se skutečně dalo říci, že hybatelem des Grieuxovy vášně je touha, nikoli slast: Manon se posléze pro něho stává čistě fantasmatickým objektem, který touží vlastnit, takže „předmětem románu není ani tak des Grieuxovo překročení otcova příkazu, jako spíš jeho snaha podřídit slast, tento prchavý, proměnlivý, hravý pocit, zákonu vznešených citů, jakými jsou Vášně a Touha“ (s. 58). A kromě toho je Manon ještě něčím jiným: jakožto předmět příběhu se sama stává alegorií jiné slasti, totiž slasti narativní, která nemůže být omezena žádnou morální cenzurou. To je první případ figury, která se v recenzované publikaci bude objevovat velice často: jde o jakýsi chiasmus, díky němuž je narativní struktura libertinského románu exemplifikační duševního stavu a naopak.

Typickým příkladem takového vzájemného odkazování je samozřejmě Crébillonova novela *Les égarements du coeur et de l'esprit*. Samo slovo *égarement* bezprostředně evokuje nepravidelný, klikatý postup a odchylování. Narativní struktura se všemi svými nejednoznačnostmi skutečně odpovídá duševnímu rozpoložení Meilcoura, ústřední postavy Crébillonova textu. A právě zde se více než co jiného dostává ke slovu onen okamžik, který narušuje linearitu času. Cusset právem zdůrazňuje, že okamžik (či „příležitost“) není nějaká – jakkoli krátká – časová perioda, nýbrž zlom v čase, který zároveň odděluje tělo od morální a sociální identity. Onu zvláštní a tolikrát zdůrazňovanou absenci uspokojivého rozuzlení v Crébillonově novele je třeba interpretovat v souladu s tímto pojmem okamžiku: nepřítomnost závěru, který by dal celému příběhu smysl a časově by jej uzavřel, není nedostatkem narativu, ale samotným jeho předmětem. Vyprávění zde opět jakoby kopíruje to, co samo popisuje.

V případě *Terezy filosofa* se ocitáme v jiném světě, který v mnoha ohledech upomene na literární universum Sadova, a to v první řadě svou výchovnou formou. Erotismus zde jde ruku v ruce s pedagogikou, ironickou kritikou katolicismu a rozvíjením filosofických témat, kterému je věnována přinejmenším jedna šestina celého vyprávění. Jestliže *Tereza filosof* bezpochyby představuje jeden z románů, jejichž narativní strategie je určována působením jakéhosi voyeuristického pudu (scény pozorování druhých při sexuálním styku jsou zde všudypřítomné), je zároveň třeba připomenout, že tomuto voyeurismu je vlastní především epistemologická funkce: podle Catherine Cussetové v souvislosti s ním běží nejen o erotickou stimulaci, ale v první řadě o jakousi „dekonstrukci“ diskursu katolici-

smu a jeho údajného pokrytectví. „Vidět“ zde znamená nejen pozorovat ostatní, ale také a především nahlížet pravdu ohledně tělesnosti, morálky a sexuality. Pendantem k této epistemologické funkci pohledu je přímočarý, nemetaforický diskurs, jehož prostřednictvím je prezentována důsledně materialistická koncepce člověka a jeho slasti. Potěšení z textu je v případě tohoto románu produktem spolupůsobení – spolupůsobení zajisté v mnohém konfliktního, ale tím více funkčního – těchto dvou rejstříků: pedagogika a erotismus, pohled jako erotický stimulant i jako nahlížení pravdy, sexuální slast a materialistické myšlení. Tentýž pohyb, byť v mnohem vyhraněnější podobě, bude oživovat i dílo Sadovo. Je zde však ještě něco jiného: všudypřítomná ironie a smích, díky nimž propojení pornografie a filosofie nabývá destruktivní hodnotu a je s to ničit iluze, spojované s osvícenským projektem v jeho nejbanálnější verzi. Jak říká Cusset: „Tím, že odhaluje rozpor mezi pohlavními akty a rozumovým diskursem, že ukazuje moc obrazu skrze mechanický efekt voyeurismu a že zpodobuje mužské pohlaví jako nástroj ovládaný svými strachy, tužbami a fantasmaty, *Tereza filosof* redefinuje moc rozumu jakožto povědomí o jeho vlastních mezích.“ (s. 115) A není potom divu, že následující kapitola je věnována rozboru Diderotovy *Jeptišky*, v níž sice erotický aspekt ustupuje do pozadí, ale o to subtilněji jsou pojednávána témata, která byla učiněna tématem reflexe právě v *Tereze filosofovi*. Pomineme-li Diderotovo nesporné literární mistrovství, je podstatně subtilněji pojednána i sama látka příběhu: hysterizace ženského těla, klášter jako metafora nesvobody a šílenství, boj za svobodu, který je víc než jen jedním konkrétním příběhem, to všechno se zde propojuje, aby nám bylo poskytnuto ponaučení o tom, co vůbec znamená být člověkem.

Posledním textem rozebíraným v recenzované publikaci je Denonova novela *Není zítřku*, příběh proslavený svým „baletním“ začátkem, který opět jakoby kopíruje určitý duševní stav: měsíce utrpení a radostí jsou vyjádřeny jednou úvodní větou, aby se pak čas náhle zpomalil a popsal detailně průběh jediné noci. – „Právě takto postupuje libertinství: smysly, slast a zábava – nikoli sentiment – nastolují svůj rytmus.“ (s. 143) Jestliže i tento text se hlásí k myšlence, že princip slasti (ztělesněný „okamžikem“ či „příležitostí“) nemá žádný vztah k principu reality (společenské či morální kódy), zároveň se neomezuje na to, aby byl jednostrannou exemplifikací této představy. Píše-li se na konci Denonovy novely, že nepřináší žádné ponaučení, otázka zní, zda se nejedná z autorovy či vypravěčovy strany o pouhou ironii nebo snahu zmást čtenáře. Podle Catherine Cussetové nám totiž tato novela ponaučení jednoznačně přináší: „Právě toto ponaučení nám umožňuje mluvit o etice slasti v obou významech slova *etika*, totiž věda o morálce a umění řídit chování. *Point de lendemain* nevychvaluje jednoduše slast jakožto určitou hodnotu na úkor jakékoli jiné reality, a tím pádem se nejedná o žádnou utopii“ (s. 165–166). Protikladem k čistě mechanickému pojetí protikladu slasti a konvence je u Denona něco, co autorka označuje jako *situační* pojetí slasti, „vnímání všech nuancí určité situace, které člověku umožňuje se jí vytříbeně a patričně přizpůsobit, pochopení skutečnosti, že my všichni existujeme pouze *en situation* v takřka sartrovském slova smyslu, tj. v přítomném momentu a ve vztahu k druhým“ (s. 166).

A jaké ponaučení nám přináší sama recenzovaná publikace? V první řadě to, že výraz „etika slasti“ – jak se ostatně v jiném kontextu pokusil ukázat Michel Foucault – není žádný protimluv. Takové sdělení by samozřejmě bylo banální, kdybychom si neuvědomili, jak dalekosáhlé důsledky s sebou nese. Ve skutečnosti se nejedná jen o analýzu jednoho konkrétního literárního diskursu; libertinský román nám přináší ponaučení

daleko širší. V první řadě – vymaníme-li z konkrétních analyzovaných literárních děl obecnější principy určující pojetí vztahu vášně a rozumu – toho mnoho říká o povaze slasti a jejího vztahu k racionalitě (a v tomto smyslu se jedná o opomíjený, ale rozhodně nikoli nevýznamný příspěvek k debatě, která západní myšlení oživovala v různých podobách odjakživa), a na základě toho také o povaze racionality samotné: „Slast stojí v protikladu k rozumu pouze tehdy, když si rozum činí nárok, že se bude prosazovat jako zákon, a tedy se stává extrémistickým, fanatickým a v pravém slova smyslu iracionálním“ (s. 171). V době, kdy se opakovaně setkáváme s prvoplánovým tvrzením, které na poněkud překotně utvořenou představu osvětské tyranie rozumu roubuje obvinění z toho, že tento typ racionality je zodpovědný za technokratické zlo, které postihlo svět ve dvacátém století, stojí jistě za to připomenout, že právě samo století osmnácté přineslo pojetí rozumu, které je neskonale subtilnější: rozumu, který si je vědom vlastních mezí a beze zbytku je přijímá. Catherine Cusset nám to připomíná s pozoruhodnou erudicí a analytickou schopností.

Josef Fulka

Mogens LÆRKE (ed.), *The Use of Censorship in the Enlightenment*, Leiden – Boston: Brill 2009, 203 s.

Roku 2006 se v Kodani konala pod záštitou výzkumné sítě *Classicisme et Lumières* mezinárodní konference *The Use of Censorship from the Age of Reason to the Enlightenment*. Příspěvky z kolokvia byly po třech letech shrnuty ve sborníku, který vyšel v rámci prestižní edice Brill's Studies in Intellectual History. Uspořádání knihy se ujal Mogens Lærke (University of Chicago), který je i autorem obsáhlého úvodu. Publikace se zaměřila na tři tematické okruhy: 1) cenzurování osvětských myšlenek, 2) instituci cenzury a cenzurní praxi a 3) osvětskou reflexi cenzury.

Manfred Walther se zabývá strategiemi cenzury, které byly v Německu uplatněny vůči Spinozovu dílu. Ukazuje, že způsoby, jak zabránit působení nebezpečných filosofických myšlenek, byly pečlivě zvažovány a že konečné rozhodnutí, aby byl *Tractatus theologico-politicus* veřejně vyvrácen (nikoliv zakázán), nebylo náhodné. Opíralo se o vyhodnocení všech cenzurních možností, které za daných okolností přicházely v úvahu, a vyšlo z nich jako jediné schůdné řešení. Hubert Bost zkoumá vztah Pierra Bayla k cenzuře. Bayle zastával názor, že knižní cenzura je neefektivní, protože vede čtenáře k představě, že cenzurovaná práce obsahuje argumenty, jež nelze vyvrátit. Přesto v zájmu zachování řádu a morálky připouštěl omezení svobody projevu ze strany policie. Jonathan Israel analyzuje zápas o potlačení francouzské *Encyclopédie*. Odmítá vžitou představu, že dílo od samého počátku zcela jednoznačně a pro všechny „čitelně“ reprezentovalo osvětské myšlenky, a představovalo tedy otevřenou výzvu staré ortodoxii, což vedlo roku 1759 k jeho odsouzení. Historická realita je podle Israele jiná. K jejímu pochopení musíme důsledně rozlišovat mezi umírněným a radikálním osvětským. *Encyclopédie* napadala tradiční křesťanství stejně jako deismus; své názory často nehlásala otevřeně, ale v náznacích. Zápas, který se v padesátých letech odehrál, byl trojstranný – obě křídla osvětsství se střetávala navzájem, jakkoliv byla nucena navazovat dočasné aliance proti společnému nepříteli.